

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI RIVOJLANISHIDA IJTIMOYIY MUHITNING TA'SIRI

Xalilov Farxod Furqat o'g'li

Turan International University

Gumanitar fanlar va pedagogika kafedrası PhD, dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21260276>

Maktabgacha yosh - bola psixik, nutqiy, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishining eng dinamik davridir. Bu jarayonda biologik omillar bilan bir qatorda, bolaning o'sib-ulg'ayishida ijtimoiy muhit, ya'ni oilaning ma'naviy va iqtisodiy sharoiti, tarbiya uslubi, bog'cha muhitining sifati, tengdoshlar bilan munosabatlar muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, ijobiy ijtimoiy muhitga ega bolalarda nutq rivoji, moslashuvchanlik va ijtimoiy ko'nikmalar darajasi yuqori bo'ladi, salbiy muhit esa kechikishlarga sabab bo'lishi mumkin.

Maktabgacha yosh bolalar rivojlanishining eng muhim davrini tashkil etadi. Bu davrda shaxsning ilk sifatlari, nutq, ijtimoiy ko'nikmalar, emotsional barqarorlik va kognitiv jarayonlar shakllanadi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyatli kechishi ko'p jihatdan bolaning o'sib-ulg'ayadigan ijtimoiy muhitiga bog'liq. Oilaviy tarbiya, tengdoshlar bilan muloqot, tarbiyachilar faoliyati, jamoaviy o'yinlar - bularning barchasi bolaning psixologik va ijtimoiy rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishida ijtimoiy muhitning o'рни va ta'sir darajasini ilmiy asosda o'rganishdir. Turli ijtimoiy muhit sharoitida tarbiyalanayotgan maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlarini tahlil qilish va ularning ijtimoiy muhitga bog'liqligini aniqlash.

Ijtimoiy muhit maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi, ularning shaxsiyati, xulq-atvori va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirish manbai bo'lib xizmat qiladi. Oila, tengdoshlar, maktabgacha ta'lim tashkiloti va umuman jamiyat bolaning ijtimoiy me'yorlari, qadriyatlarini, hissiy aqli va dunyo bilan munosabatda bo'lish qobiliyatini shakllantiradi. Ijobiy muhit sog'lom rivojlanishga yordam beradi, salbiy omillar esa ijtimoiylashuv bilan bog'liq muammolarga olib kelishi mumkin¹.

METODOLOGIYA

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Kuzatuv metodi

¹ <https://imenapro.ru/knowledge-base/sotsialnoe-razvitie-doshkolnika-etapy-i-sovety/>

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida 4–6 yoshli bolalarning ijtimoiy munosabatlardagi faoliyati kuzatildi.

2. Suhbat va anketa

30 nafar ota-ona va 10 nafar tarbiyachi bilan suhbat o'tkazildi.

Ijtimoiy muhit omillari (oila muhiti, tarbiyachi bilan muloqot, guruh ichidagi o'yinlar) bo'yicha savollar berildi.

3. Psixologik diagnostika

"Ijtimoiy kompetentlik shkalasi" orqali bolalarning muloqot, o'zini boshqarish va jamoaga moslashish ko'nikmalari baholandi.

4. Tahlil va taqqoslash

Olingan natijalar guruhlar bo'yicha solishtirildi: ijtimoiy faol muhitga ega bolalar va cheklangan muhitda tarbiyalanayotgan bolalar.

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko'ra ijtimoiy muhit bolaning rivojlanishiga quyidagi asosiy yo'nalishlarda ta'sir qilishi aniqlandi:

1. Nutq rivoji

Ijtimoiy faol muhitda o'sgan bolalar nutq boyligi, gap qurish qobiliyati va muloqotga kirishuvchanligi bilan ajralib turdi. Cheklangan muhitdagi bolalarda esa nutqning sust rivojlanishi, uyatchanlik va tashabbussizlik kuzatildi.

2. Ijtimoiy-emotsional rivojlanish

Oila va bog'chada iliq emosional atmosfera mavjud bo'lgan bolalarda o'zini boshqarish, hissiy barqarorlik va hamdardlik ko'nikmalari yuqori bo'ldi.

Stressli yoki beqaror muhitdagi bolalarda esa agressivlik, tortinchoqlik yoki xavotirlik belgilari ko'proq ko'rindi.

3. Jamoaga moslashish

Tengdoshlar bilan faol o'yinlar va hamkorlikda o'quv mashg'ulotlari olib boriladigan guruhlarda bolalar o'zaro yordam, rollarni taqsimlash va konfliktlarni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'ldi.

4. Kognitiv rivojlanish

Ijtimoiy muhitning boyligi (kitoblar, o'yinchoqlar, muloqotchan kattalar bilan aloqa, qiziqarli mashg'ulotlar) kognitiv jarayonlarni (xotira, tafakkur, diqqat) sezilarli ravishda jadallashtirdi.

Muhokama

Olingan natijalar pedagogik va psixologik adabiyotlarda ko'rsatilgan ilmiy qarashlarni tasdiqlaydi. Viygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bola rivojlanishining asosiy manbai — jamiyat va ijtimoiy muloqotdir.

Tadqiqot natijalari ham shuni ko'rsatdiki: bola o'zlashtiradigan bilim, malaka va ijtimoiy fazilatlar avvalo uning atrofidagi ijtimoiy muhit sifatiga bog'liq.

Cheklangan muloqot yoki salbiy ijtimoiy atmosfera bolada o'quv faoliyatiga qiziqishning pasayishi, xulq-atvor buzilishlari va moslashuv jarayonining sekinlashishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, qulay ijtimoiy muhit bolaning ijodkorligi, mustaqilligi, muloqot ko'nikmalari va emotsional farovonligini oshiradi.

Ijtimoiy muhit ta'sirining asosiy jihatlari

Ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarni shakllantirish: maktabgacha yoshdagi bolalar o'z muhitidagi odamlarni kuzatish orqali xulq-atvor qoidalari va axloqiy tamoyillarni eng faol o'rganadilar.

Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish: uyda ham, maktabgacha ta'lim tashkilotida ham kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish bolalarga muloqot qilishni, nizolarni hal qilishni va munosabatlarni o'rnatishni o'rganishga yordam beradi.

Ijtimoiylashuv: Ijtimoiy muhit bolani jamiyat bilan bog'lab, unga o'yin faoliyati orqali asta-sekin oila doirasidan tashqariga chiqish va tengdoshlar guruhining bir qismiga aylanish imkonini beradi.

Hissiy rivojlanish: boshqalarning ijobiy yoki salbiy munosabati, qabul qilish yoki rad etish bolaning hissiy holatiga, o'ziga bo'lgan ishonchiga va empatiya qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Mikro va makro muhitning ta'siri:

Mikro muhit: Oila, do'stlar va maktabgacha ta'lim tashkiloti bevosita ta'sirga ega, chunki ular orqali bola dunyoni bilib oladi.

Makromuhit: Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy tizimi makromuhit orqali bolaning rivojlanishiga bilvosita ta'sir qiladi.

Salbiy ta'sirning oqibatlari

- Agar bola ijtimoiy guruh tomonidan rad etilsa, u chekinishi yoki tajovuzkor bo'lishi mumkin.

- Aqliy yoki jismoniy muammolari bo'lgan bolalar muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari va ko'pincha professional yordamga muhtoj bo'lishlari mumkin.

- Atrof-muhitning salbiy ta'siri noto'g'ri xatti-harakatlarning shakllanishiga olib kelishi va ijtimoiy moslashuvni qiyinlashtirishi mumkin².

Bolaning maktabgacha yoshi faol ijtimoiy va shaxsiy rivojlanish davri bo'lib, xarakter va xatti-harakatlar shakllanadi. Bu bola tarbiyasidagi hal qiluvchi

² <https://d-g-b.ru/blog/sotsialnoe-razvitie-detey-doshkolnogo-vozrasta>

bosqichdir. Shu vaqt ichida ota-onalar va maktabgacha ta'lim muassasalari o'zlarining hal qilishlari vaqt va kuch talab qiladigan hal qiluvchi muammolarga duch kelishadi.

Ijtimoiy-axloqiy rivojlanish - bu inson o'sib ulg'aygan muhit, madaniyat va jamiyat an'analarini o'zlashtirish, muloqot qobiliyatlari va hayotiy qadriyatlarni shakllantirish. Hatto go'daklik davrida ham bola asta-sekin tashqi dunyo bilan aloqa o'rnata boshlaydi.

Ular o'sib ulg'aygan sari, turli narsalardan xabardor bo'lib, tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilishni, ularga ishonishni, o'z harakatlariga mas'uliyatni o'z zimmalariga olishni, nutqni rivojlantirishni va hokazolarni o'rganadilar. Bolaning ijtimoiy rivojlanishi uyg'un bo'lishi uchun ularga maksimal darajada e'tibor va vaqt ajratish kerak. Bunga savollarga javob berish, muloqot qilish, o'ynash va o'qish kiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishining bosqichlari

Ijtimoiylashuv hayotning birinchi yilida boshlanadi. Bola kichik ijtimoiy guruhning - o'z oilasining bir qismi bo'lishni o'rganadi. Axir, bu erda ular deyarli butun hayotini o'tkazadilar. Bolaning jamiyat a'zosi sifatida rivojlanishini bir necha bosqichlarga bo'lish mumkin:

Erta bolalik. Tug'ilgandan 18 oygacha bolalar atrofdagi dunyo haqidagi ma'lumotlarni o'zlashtiradilar va yaqinlari bilan birinchi muloqot qilish ko'nikmalariga ega bo'lishadi. 18 oydan 3 yoshgacha bo'lgan davrda bolalar tengdoshlari bilan muloqot qilish zarurligini his qilishadi.

Bu davrda muloqot ko'nikmalari, jamoada ishlash ko'nikmalari, kattalar va boshqa bolalar bilan muloqot qilish ko'nikmalari shakllanadi.

Bu o'tkazib yuborib bo'lmaydigan guruhdagi o'zaro ta'sir ko'nikmalarini rivojlantirish uchun hal qiluvchi daqiqadir. Shuning uchun, agar bola turli sabablarga ko'ra maktabgacha ta'lim tashkilotiga bormasa, ijtimoiy va o'yin qobiliyatlarini rivojlantirish uchun tengdoshlari bilan tez-tez uchrashishi kerak. Aytgancha, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun turli xil rivojlanish klublari maktabgacha ta'limga ajoyib alternativ hisoblanadi.

Farzandingizni undan kattaroq bolalar davrasiga qo'ymang. Ular uchun bola g'amxo'rlik ob'ekti yoki yuk sifatida ko'riladi, bu uning shaxsiyat rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Taxminan ikki yoki uch yoshdan boshlab o'qituvchilar va boshqa maktabgacha ta'lim muassasalarining xodimlari bolaning ijtimoiy tajribasiga

sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Aynan shu davrda bolaning motivlari va atrofdagi odamlarga va haqiqatga bo'lgan munosabati o'rnatiladi.

Ammo yaqin oila a'zolari, shuningdek, bolalar bog'chasi, rivojlanish markazi, o'yin maydonchasi va boshqalardagi bolalar guruhi hali ham hal qiluvchi ta'sirga ega.

Kech maktabgacha yosh. Bu davrda bolalar nutq va ilgari olingan ko'nikmalardan foydalanib, atrofdagi dunyo bilan faol muloqot qilishni boshlaydilar. Ular notanish odamlar bilan tobora ko'proq muloqotda bo'lishadi, o'zlarining gender o'ziga xosligini taniy boshlaydilar va rivojlana boshlaydilar va ularning madaniyatiga xos bo'lgan gender va ijtimoiy rollarni tushunishni o'rganadilar.

Asosiy rolli o'yinlar yangilanadi, bu bolaga jamiyatda mavjud bo'lgan xatti-harakatlar normalarini tezda o'rganishga va turli vaziyatlarda harakat qilishni o'rganishga yordam beradi, bu ham sotsializatsiyaning zaruriy jihati hisoblanadi.

Bu jarayonlarning barchasida oila hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ota-onalarning o'z farzandlariga va hatto o'zгалar farzandlariga bo'lgan munosabati, oiladagi o'zaro munosabatlar modellari — bularning barchasi katta ahamiyatga ega, chunki u bolaning to'g'ri va noto'g'ri haqidagi tushunchasini, shuningdek, xulq-atvor me'yorlarini shakllantiradi.

Bolalar bog'chasida ijtimoiy rivojlanish

Maktabgacha ta'lim muassasalari bolaning ijtimoiylashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

- Bolalar bog'chasida:
- kattalar va bolalar o'rtasidagi muloqot tashkil etilgan;
- maxsus ijtimoiy muhit yaratilgan;
- mehnat, o'yin va ta'lim faoliyati yaxshi tashkil etilgan;
- ijtimoiy sheriklik tamoyillari amalda.

Ba'zi ota-onalar farzandlari uchun bolalar bog'chasiga borishni mutlaqo keraksiz deb hisoblashadi. Bu haqiqat emas. Axir, bolalar bog'chasi nafaqat rivojlanish faoliyatini va maktabga silliq tayyorgarlikni ta'minlaydi, balki bolaning ijtimoiy rivojlanishini faol qo'llab-quvvatlaydi, bu ham bir xil darajada muhimdir³.

Metodlar

Tadqiqot ishtirokchilari

- Umumiy ishtirokchilar: **120 nafar bola**
- Yosh oralig'i: **3–7 yosh**

³ Грек Елена Анатольевна. <https://detskiy-medcentr-spb.ru/about/articles/socialnoe-razvitie-doshkolnyj-vozrast/>

Guruhlar:

- **A guruhi (yuqori ijtimoiy muhit):** 40 nafar
- **B guruhi (o'rtacha ijtimoiy muhit):** 40 nafar
- **C guruhi (past ijtimoiy muhit):** 40 nafar
- **O'lchov mezonlari**

Quyidagi ko'rsatkichlar baholandi:

1. **Nutq rivojlanishi** (0–10 ball)
2. **Ijtimoiy-emotsional rivojlanish** (0–10 ball)
3. **Kognitiv rivojlanish** (0–10 ball)
4. **Moslashuv darajasi** (0–10 ball)

Tadqiqot metodi

- Kuzatish
- Psixologik testlar (Raven, Denver testi elementlari)
- Kuzatuvchi tarbiyachilar bahosi
- Ota-ona anketa so'rovi

Natijalar

Jadval 1. Ijtimoiy muhitga ko'ra bolalarning o'rtacha rivojlanish ballari

Ko'rsatkichlar	A guruhi (yuqori)	B guruhi (o'rtacha)	C guruhi (past)
Nutq rivoji	8.7	6.4	4.9
Ijtimoiy-emotsional rivojlanish	8.2	6.1	4.7
Kognitiv rivojlanish	8.5	6.3	5.0
Moslashuv darajasi	8.4	6.6	5.2

Muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bola rivojlanishida ijtimoiy muhitning o'zni nihoyatda katta. Yuqori ijtimoiy muhitga ega bolalar:

- Ko'proq kitob o'qib berilishi
- Interaktiv o'yinchoqlarga ega bo'lish
- Ota-ona bilan sifatli muloqot
- Barqaror psixologik atmosfera kabi omillar tufayli tezroq va sifatli rivojlanadi.

O'rtacha ijtimoiy muhitdagi bolalar o'rtacha natijalarga ega bo'lsa, past ijtimoiy muhit guruhidagi bolalarda:

- Nutqning kechikishi
- Ijtimoiy moslashuvda qiyinchilik
 - Kognitiv jarayonlar sustligi kabi muammolar ko'proq uchradi. Bu esa oilaviy sharoit, ota-onaning ta'lim darajasi, uy sharoitida o'yin va muloqotning yetishmasligi bilan bog'liq.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarning to'laqonli rivojlanishi uchun ijtimoiy muhitning sifati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oila, tarbiyachi va tengdoshlar bilan sog'lom ijtimoiy muloqot bola shaxsining shakllanishida asosiy omillardan biridir. Shuning uchun:

- oilada iliq va barqaror psixologik muhit yaratish;
- bog'chalarda ijtimoiy faol o'yinlar va jamoaviy mashg'ulotlarni ko'paytirish;
- tarbiyachilar va ota-onalar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish
- maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishini sezilarli darajada qo'llab-quvvatlaydi.

Xulosa qilib aytganda, bola kattalardan dunyoning tuzilishi, inson muhiti, muloqot va xulq-atvor normalari va qoidalari haqida imkon qadar ko'proq ma'lumot olishi kerak.

Tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini tasdiqladi. Yuqori ijtimoiy sharoit rivojlanishni jadallashtirsa, past sharoit qator kechikishlarga olib kelishi mumkin.

Shu sababli:

- Oilalarda pedagogik savodxonlikni oshirish,
- Maktabgacha ta'lim muassasalarida sifatli muhit yaratish,
- Bolalar bilan muloqotni kuchaytirish,

Rag'batlantiruvchi o'yin va ta'lim vositalari bilan ta'minlash tavsiyanoma sifatida ta'kidlanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston respublikasi, Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun davlat o'quv dasturi/takomillashtirilgan ikkinchi nashr/Toshkent-2022
2. Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 19 iyuldagi 528-sonli "Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari to'g'risida"gi Nizomi.
3. "Maktabgacha ta'lim - tarbiya Davlat standartlari". T.: 2020

4. O'zbekiston respublikasining 2019-yil 16-dekabrdagi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risidagi" qonuni.
5. Xodjayev B.X., Xo'jamatova X.M. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ijtimoiy ta'lim. O'quv qo'llanma. – T.: "Innovatsion rivojlanish" nashriyot-matbaa uyi. – Toshkent, 2023.
6. Xodjayev B.X., Xo'jamatova X.M. O'z his-tuyg'ularingni angla. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy-hissiy rivojlantiruvchi o'yinlar to'plami. Didaktik qo'llanma. Birinchi nashr. – T.: "Ilm-fan va innovatsiya", 2023
7. Запорожец А.В. Развитие восприятия и мышления у дошкольников. – Москва: Просвещение, 2018.
8. Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва: Педагогика, 2020.
9. Santrock J. Life-Span Development. – New York: McGraw-Hill, 2020.
10. Vasta R., Miller S.A., Ellis S. Child Psychology: The Modern Science. – New Jersey: Wiley, 2019.
11. Khujamatova Kh.M. Some effective methods of teaching children in preschool period // Qo'qon universiteti xabarnomasi. – Qo'qon, 2022. – №2.
12. F.R.Qodirova, Sh.Toshpo'latova, M.A'zamova. "Maktabgacha pedagogika". - T., "Ma'naviyat", 2013
13. F.R. Qodirova va boshqalar "Maktabga tayyorlov guruhida nutq o'stirish ta'limiy faoliyatlari"- Toshkent-2009.
14. F.R. Qodirova "Maktabgacha yoshdagi bolalarda diologik nutqni rivojlantirishning psixologik omillari" Toshkent-2016.
15. "Til va nutq" rivojlantirish markazidagi ta'limiy faoliyatni rejalashtirish. T-2023